

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZ A 20. SZÁZADBAN

Az unitarizmus, mint a radikális reformáció hajtása, és az unitárius egyház, mint szervezett intézmény, a lelkiismereti szabadság és a vallási türelem jegyében született, és ennek fenntartására és megélésére kötelezte el magát több, mint négyszáz éves történelme folyamán. Mégis - talán a történelem gonosz tréfájaként - ez a négyszáz-harminc év a kisebbségbe kényszerített vallás és egyház állandó küzdelme volt a túlélésért, a fennmaradásért a szüntelen vallási és politikai üldözés légkörében. Ebből a történetből alig több, mint félévszázad a 19. század végén és a 20. század elején mondható szabadnak, amikor a törvény biztosította jogai birtokában egyházunk szabadon élhette meg vallási és intézményes életét, s indulhatott el a külső és belső fejlődés útján.

Ez a hat évtizednyi korszak az 1848–49-es szabadságharcot követő osztrák abszolútizmus kényszerének megszűntével kezdődött, és tartott az I. világháború kitöréséig, illetve a nemzeti katasztrófa-ként reánk szakadt Trianoni békediktátumig.

Ennek az időszaknak belső életét néhány évszám és a hozzájuk kapcsolódó események, mutatják:

1861. a *Keresztény Magvető* megalapítása, Kriza János püspök-ké választása, aki a belső megújítást, a vallásos élet ápolását és fejlesztését, hitelveink tudományos szinten való kifejtését vállalta fel.

1864-ben megjelent Ferencz József *Kátéja*, melynek jelentőségét, folyamatos hatását mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy - bár többszöri átdolgozással - ma is használatban van a konfirmációi oktatás kézikönyveként.

1868. A tordai zsinaton ünnepelték az egyház fennállásának 300. évfordulóját. Ez volt az első lépés Dávid Ferenc rehabilitációja felé.

1870–1881. Channing műveit, hat kötetben, magyar nyelvre fordítják teológiai tanáraink és külföldet járt akadémistáink. Hatása - Parker és Emerson mellett - az unitárius teológia megújulását eredményezte.

1876. Az árkosi zsinat Ferencz Józsefet választja püspöknek, aki 52 éves püspöksége idején egyházunkat erős szervezeti és gazdasági alapra helyezte.

1879. A székelykeresztúri zsinaton emlékeztek Dávid Ferenc halálának 300. évfordulójára. Jakab Elek: *Dávid Ferenc emléke* c. munkája az első tudományos kezdeményezés Dávid Ferenc életművének megismerésére. Az esemény jelentőségét az is emelte, hogy külföldi unitáriusok képviseltették magukat a zsinaton.

1885. Megalakul a Dávid Ferenc Egylet, első elnöke Brassai Sámuel.

1888. Megjelenik az *Unitárius Közlöny* első száma, szerkeszti dr. Boros György. Ez évben Berde Mózes végrendeletében az Unitárius Egyházra hagyja vagyonát, amely lehetővé tette a kolozsvári és székelykeresztúri gimnáziumaink fejlesztését.

1896. Megalakul az Unitárius Lelkészkör.

1897. Brassai Sámuel értékes könyvtárát és minden vagyonát az egyházra hagyja.

1898–1901 között épült fel a Kolozsvári Unitárius Kollégium épülete Pákey Lajos tervei alapján, itt kaptak helyet az egyházi központ irodái, a Teológiai Akadémia és más egyházi intézmények.

1900. Bostonban megalakult az Unitárius és Szabadelvű Vallások és Egyházak Világszövetsége, amelynek egyházunk is alapító tagja.

1907. Az *Unitárius Szószék* c. folyóirat megjelenése.

1910. A Kolozsvárt és Déván tartott zsinaton emlékeztek Dávid Ferenc születésének 400. évfordulójára, külföldi hittestvéreink mellett részt vettek a hazai történelmi egyházak képviselői is, a dévai várban emléktáblát állítottak fel.

1915. A papnevelő intézet átalakult Unitárius Teológiai Akadémiává, új szervezeti és tanulmányi szabályzattal.

1914. kitört az I. világháború, amelynek befejezéseként a Trianoni békekötés Erdélyt Romániához csatolta. Ebben az új politikai helyzetben kellett megtanulnunk, hogy mit jelent kisebbségben élni, nemcsak egyházként, hanem nemzetiségként is. Ez a „kettős kisebbségi lét” azóta is meghatározó tényezője egyházi életünknek.

Ferencz József püspök 1920. december 1-én karácsonyi körlevelét így kezdi: „Szeretném, ha örvendetes dolgokat írhatnék, de ma-holnap talán a mosolygást is elfelejtjük, annyi bú és bánat, aggodalom

és kétely környékez. Évek óta a felkelő és lenyugvó nap csak újabb meg újabb fájdalmakat hoz, öröme se nem ébredünk, se nem fekszünk. Valóságos küzdelem és lelki tortúra egész életünk egyénileg, társadalmilag, nemzetiségileg és egyháziilag.”... „A hit legyen az a Vesta-láng kebeleletekben - folytatja -, mely soha ki nem alszik, mert azzal nem biztathatlak, hogy sorsunk hamar jobbra fordul, sőt lehet, hogy még nagyobb megpróbáltatások várnak reánk, de azért elcsüggednünk, a türelemben és kitartásban kifáradnunk nem szabad. Nincs az a hosszú éj, amelynek reggele ne legyen....Nézzetek végig hazánk és egyházunk történetén, hányszor voltak ezek közel a megsemmisüléshez, de az isteni gondviselés mindannyiszor segítségünkre jött. Bizzunk benne most is, nem hagy el...”

Szükség is volt a biztató szavakra, mert egyházunk autonóm alkotmányos élete megbénulni látszott. 1917–1918-ban nem lehetett a Főtanácsot összehívni a bizonytalan, sőt egyénre és közösségre egyaránt veszélyes helyzet miatt. Ez természetesen nem jelentette, hogy megállt az élet. Már 1918. november 15-én együtt tanácskoztak a három történelmi magyar egyház - római katolikus, református és unitárius - püspökei, később az evangélikus lelkész is, a megváltozott politikai helyzet kiváltotta kérdések megoldásáról, és közösen kibocsátottak egy pásztorlevelet Erdély magyar népéhez. Ez a történelmi jelentőségű tanácskozás alapozta meg a Felekezeti Központi Tanács megalakulását 1920. július 24-én, amely aztán a következő évtizedekben egybehangolta és irányította egyházaink közös akcióit jogaink védelmében.

Közben 1918. december 1-én megtörtént az erdélyi románság nemzetgyűlése Gyulafehérváron, amely kimondta Erdély egyesülését a Román Királysággal. December 24-én a román kormányzó-tanács vallás és közoktatásügyi osztályától értesítés érkezett, hogy a gyűlés határozata alapján átvette az ügyek vezetését. Az érkező intézkedések, amelyeket az egyház a békekötés előtt minden jogi alapot nélkülözőnek tekintett, állandóan belevágtak az egyház autonómiájába, jóllehet a Szervezeti Törvényt megküldték az illetékes államtitkárnak.

„Nem sorolhatjuk fel itt részletesen az egyes rendelkezéseket és azokat a sérelmeket, amelyeket az egyetemes egyháznak, egyházközösségeknek, tanintézeteknek s tisztviselőinek szenvedniük kellett, mert kötetekre mennének azok” - olvassuk a döbbenetes megállapí-

tást az E. K. Tanács jelentésében, amelyet az 1919 októberében végre megtartott Főtanács elé terjesztett. Az Egyház hasztalanul mutatott rá ismételtén arra az áldatlan eljárásra és ellenséges álláspontra, amellyel a román kormányzó-tanács elbírálta egyházunkat, az erkölcs, a nemzetközi jog és a törvény által megszabott fennállását és működését, amikor idő előtt olyan kötelezettségek teljesítését követelte, amelyeknek nemcsak jogi előfeltételei hiányoztak, de amelyekkel szemben az állam nem volt hajlandó kölcsönös teljesítéseket felvállalni.

Az E. K. Tanácsnak egyik kezével lépten-nyomon hasztalanul küszködnie, fáradoznia kellett az autonómiánk ellen intézett támadások kivédésében, az azok elleni tiltakozásban, s ez ideget sorvasztó állandó küzdelem mellett másik kezével igyekeznie kellett kultúránk érdekében az unitárius ifjúság nevelésére minden lehetőt megtennie, és foglalkoznia az egyházi életet érintő minden kérdéssel.

A jól átgondolt és megszervezett támadás főként két irányban bontakozott ki: az iskolai, azaz az oktatási rendszer teljes felszámolására, valamint az egyház anyagi alapjainak a megsemmisítésére. E kettő mellett az egyház belső életének szüntelen zavarása, egyleteink elleni folyamatos támadás, tanáraink, lelkészeink, tanítóink zaklatása és meghurcolása, már csak mint egyházi és kisebbségi létünk mindennapi vonását jelentette.

Az elemi iskoláknak az állam általi átvétele után az E. K. Tanács felhívást intézett az egyházközségekhez, hogy mindenütt fel kell állítani a felekezeti iskolákat. Az első évben (1919) létrehoztak 59 felekezeti elemi iskolát, amelyből azonban négy nem nyílhatott meg, míg több helyen a lelkészek a helyi hatóságok részéről üldöztetésnek és bántalmazásnak voltak kitéve. A püspök kinevezett 57 tanítót és 31 tanítónőt, összesen 88 tanerőt.

1921-ben azonban már csak 21 felekezeti iskola működött. Majdnem mindenik egyházközségben a helyiség és a taneszközök hiánya szerepel a felekezeti iskola felállításának leglényegesebb akadályaként. A már említett karácsonyi körlevélben Ferencz József püspök így jellemzi a helyzetet: „A múlt iskolai évben több felekezeti iskolát állítottunk fel a legnagyobb erőfeszítéssel...s örömmel tapasztaltuk, hogy a hívek a legtöbb egyházközségben mily érdeklődéssel viseltek az ügy iránt, s a maguk részéről is igyekeztek kisebb-nagyobb mértékben hozzájárulni áldozataikkal az iskolák fenntartásához. Saj-

nos, a jelen iskolai évben (1920) már nem mutattak a legtöbb helyen ilyen buzgalmat, sőt akadtak egyházközségek, amelyekben a hívek egyenesen megtagadtak minden áldozatot.”

Egyházunk mindezek ellenére következetesen fenntartotta eddigi álláspontját a felekezeti iskolák kérdésében s ennek több ízben hangot is adott. Így, amikor a magyar keresztény egyházak memorandummal keresték meg a kormányt, a Magyar Szövetség közvetítésével, egyházunk a következő követelésekkel állt elő:

1. Az Unitárius Egyház minden erejével azon lesz, hogy minden egyházközségben felekezeti iskolát tartson fenn.

2. A tiszta magyar helyeken is, ahol magyar tannyelvű állami iskolát állítanak, fenntartja a felekezeti iskolát, és igényli számára az államsegélyt.

3. Ahol állami iskolák is vannak, ott felekezeti iskolába gyűjti hitoktatásra az unitárius gyermekeket.

4. Igényli magának a főiskola fenntartásának jogát és a tanárképzés lehetőségét.

Sajnos, minden igény és követelés süket fülekre talált, azaz ígéretük bőségesen hangzottak el, de a kérdés törvényes jogorvoslása soha nem történt meg. Ellenkezőleg, 1923-ban a közoktatásügyi minisztérium elrendelte:

1. a román történelem, földrajz és alkotmánytan román nyelven tanítását,

2. a más vallású tanulók felvételének megtiltását a felekezeti iskolákba,

3. a magántanulók betiltását,

4. a koedukáció megtiltását,

5. a tanárok és tanítók vizsga-kötelezettségét.

A törvény parlament általi elfogadása előtt a magyar egyházak tiltakoztak, mivel: „a törvény-javaslat intézkedései által a maguk népnevelő intézeteit a legsúlyosabban fenyegetve látják. E javaslatból kiáradó rombolás szelleme ellen fordulnak amaz erkölcsi erők elszántságával, melyet népi sajátosságunkban fenyegetett híveink egyhangú támogatásából merítenek és figyelmeztetik a vezető államférfiakat amaz ünnepélyes ígéreteikre és szerződésben vállalt kötelezettségeikre, amelyeket a nemzeti kisebbségek jogai elismerése iránt korszakos történelmi fordulatot jelző pillanatban tettek, illetőleg magukra vállaltak.”

A válasz az volt, hogy az új törvény, a fenti tiltások fenntartása mellett, a felekezeti iskolákat a magániskolák kategóriájába sorolta be.

A másik fő támadási irány az egyház anyagi alapjainak megsemmisítésére irányult. Egyházunk hiába fejezte ki írásban többször is ez irányú követelését és jogát: „kizárólag az egyház önzetlen híveinek vallásos kegyességéből származott egyházi és iskolai kegyes alapítványoknak sértetlen fenntartása és mindenféle kisajátítástól való mentesítése” érdekében. Az 1923-as Agrár Reform az egyház 6965 hold birtokát kisajátította. Mindössze az épületek maradtak meg 46 hold udvar és kert belsőséggel, 33 hold szántó és kaszáló, és 600 hold erdő. Ezzel az intézkedéssel az állam igyekezett megadni egyházi intézményeink és iskoláink számára a végső, halálos dőfést. Sajnos, a történelem azt igazolta, hogy később még ennél is súlyosabb veszteségekben volt részünk.

A két világháború közti időszak minden megpróbáltatása és csapása ellenére egyházunkat sikerült megtartanunk, egyrészt mert olyan erőforrás állott rendelkezésünkre, mint az évszázados üldözésekben megedződött hitünk, amely megtanított arra, hogy az isteni igazságszolgáltatás nem engedi elveszíteni azt, amely a vallás-erkölcsi értékrendet, a fejlődést, a tudást, a kultúrát, a jót és a szépet, egyszóval az ő országát hivatott munkálni.

És volt egy másik erőforrásunk is, amelyet a Főtanács így fogalmazott meg: „Valódi bizalmat csak önmagunkból meríthetünk. Magunkat kell erősebbé, egyházunkat és egyházközségeinket jobban szervezetté, hitéletünket bensőbbé, a híveket összetartókká, együtt érzőkké, egyházunkért áldozókká tennünk.”

Ma is ez jelenünk és jövőnk megmaradásunk záloga.